

Hebrew Writers Association in Israel

הערות ל"בדמי ימיה"

Author(s): מאיר בוסאק

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. 2 / 1981), pp. 103-106 טבת תשמ"א ינואר

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23881213>

Accessed: 19-03-2018 08:01 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

“הצעירה” להמשיך (יחידי הוא ברנר שלא “עייף”). סדן קובע כי “מי שביקש לקפוץ על שלושה דורות בספרותנו נמצא בסופו של דבר ממשכם, אם לא בשטח הרי בעומק”.

סדן קורא לקורא ב”הכנסת-כלה”: “אזרבה, תשקוד להסיר את הצעיפים ולהגיע לידי ראיית-פנים ותראה בסיום הטוב, המפיס (של סיפור-הנס) מעין מתן שוחד קטן לצורת-הסיפור וסממניו, ואפשר תבין, על שום מה ביקש המספר לברוח לדור עבר ולתמימותו כדרך שתבין על שום מה בא ההומור והפר לו משאלתו –”.

ניתן אולי לומר, כי מאמרו של סדן היה בו כדי לשנות את “כיוון-הזרקה” בביקורת-עגנון: בעוד שעד כאן נתבעה יצירת-עגנון לעמוד בפני משפטה של ביקורת-התקופה הנוקטת על הרוב קריטריונים פראגמטיים מידיים, הרי מכאן ואילך, קשובה הביקורת לחשבון שעושה עגנון בין השיטין של יצירתו עם הפרובלמטיקה היהודית בעת החדשה.

ניתן גם לומר: אם מאמרו של סדן אמנם פותח בביקורת ממסלול תמאטיריעוני, הרי עם זאת מעודד הוא גם את העיסוק הטקסטואלי הקפדני, הואיל וכאן מצויים המפתחות.

מאי בוסאק

הערות ל”בדמי ימיה”

ברקע היסטורי-תרבותי של התקופה – ימי הזרם הדו-כיווני: חלק מהנוער היהודי מהעיירות שבאירופה המזרחית נוהג אחרי המערב ותרבותו; ובאותה שעה חלק מהנוער היהודי שבאירופה המערבית חש צמאון לה-כיר ואולי אף לחזור אל התרבות המורשתית, שממנה יצאו אבותיו בימי ההשכלה. אין טעם להזכיר כאן מקרים מהתהליך הראשון, שהיה המוני, אך כדוגמה לשני ישמשו שלושה מק-רים:

אהרון מרכוס (1843–1916) צעיר, בן למשפחה מתבוללת, עזב את עירו המבורג, בא לאירופה המזרחית, למד בישיבה, השתקע בחצרות האדמו”רים של ראדומסק וטשורט-קוב, חקר את עולם החסידות, פירסם ספרים בגרמנית על תורתה, כפי שהוציא ספרים על הפילוסופיה של הרטמן והקשר בין שתיהן, הדפיס מחקרים על הלשון העברית והיה מראשוני הציונים בגליציה. בראשית המאה העשרים נישא שמו לפאר ולכבוד בפי יהודי גליציה.

ד”ר נתן בירנבוים (1864–1937), יליד וינה, נטע בנעוריו להתבוללות, אך התרחק ממנה, ובהעלותו את רעיון הלאומיות היהודית, דית, הקים את ארגון הסטודנטים “קדימה” והוציא (1885) את הבטאון היהודי-לאומי

בניגוד לסיפורים האחרים של עגנון כ”הכנסת כלה”, “בלבב ימים”, “והיה העקוב למישור” וכו’, הרקומים כשרשרת אפיוזדות, המלוות את דרכו של הגיבור הראשי, כשכל אחת מהן מהווה שלמות אמנותית, אך השמטתה לא תורגש בכללות היצירה, בנוי הסיפור “בדמי ימיה” באמנות ארדיכלית כטראגדיה קלאסית, שכל פרט הכרחי וחסרונו יפגום בה. ברם, דווקא תחושת הפונקציונאליות שבמרכיבי היצירה מעלה אצל הקורא שאלות, שהתש-רות עליהן עשויות להוסיף אור על דרך עיצוב החומר בסיפורי עגנון.

הנובלה “בדמי ימיה” בנויה כמחזה, בעל דמויות ראשיות וצדדיות, ועלילתה מתפתחת בקווים חזיתיים של הבמה, בקווים פנימיים וחיצוניים שלה, אך כל האלמנטים קשורים אלו באלו. נובלה לא גדולה ובה שרטוט של עיירה יהודית בגליציה – תנויות וחנונים, בית-תפילה וחובשי בית-מדרש ומהם החול-מים על השכלה, בית-ספר לבנות וסמינר, מורים, מלמדים, שדכן, חזנים נודדים, חוכרי אדמות מהסביבה, תחנת הרכבת ובית-חרושת קטן, והנה – ריכוז המבט על בית יהודי אחד והעלאת הטראגדיה שבתוכו. העלילה הרא-שית – האהבה של עקביה מזל ולאה שלא התממשה – צומחת, מתפתחת ומשולבת

“לכס־אמאנציפאציון”. מכאן הוליכה אותו דרכו לתנועה הציונית וממנה, לאחר השתתפותו בקונגרס הראשון, אל היהדות הדתית במזרח אירופה, אותה ראה כתוססת חיים יהודיים. ברוח זו פירסם חיבורים רבים בגרמנית, עברית ויידיש, היה ליהודי דתי ודעותיו בתחום זה הביע בעיקר בחיבורו הגרמני “מחופשי למאמין”.

בתחום ספרותו נזכיר את מרדכי גיאורגו לאנגר (1894–1943), יליד פראג, בן למשפחה מתבוללת, שעזב את עירו על חייה הקלים והיפים והגיע לחצר האדמו"ר מבלז. שב לפראג, אבל אחר זמן קצר חזר לבלז, שם ישב ולמד במשך שנים את תורת היהדות והחסידיות, בהסתגלו גם מבחינה חיצונית לחסידים ולעירייה הקטנה – בלז. אחר שנים אחדות חזר לפראג והיה שם מורה לדת־משה בבתי ספר צ'כיים. כתב מחקרים וספרים בגרמנית ובצ'כית על נושאי תרבות היהודים ופירסם שירים בעברית.

זהו גם דרכו של עקביה מזל ב"בדמי ימיה”.

וכאן השאלה הראשונה, כפי שתובהר להלן: הרי אביה של לאה חיבב מאוד בתחילה את עקביה מזל. בשעה מסוימת, שאפשר לראותה כשעת אירוסין של עקביה ולא, היה אף מאושר, וכך רשם עקביה בזכרונותיו:

והיא כתלות לאה את המזרח, ותיפול הטבעת אשר במזרח ולא יכלה עוד לתלות את המזרח על הקיר. ותיקח את הטבעת ותשם אותה על אצבעי ובחוט השני, אשר למחל לפות ראשה, קשרה את המזרח בקיר ותקרא: אשרי איש שלא ישכחך, ואני קראתי אחי ריה: ובן אדם יתאמץ בך, ופתאום נתאדמנו שנינו. אביה ואמה הביטו ופניהם נהרו מגיל...

מדוע שינה אבי לאה את דעתו ואמר לעקביה, שאינו יכול לתת לו את בתו, בנמקו את הדבר – “בתי חולנית היא... לא נולדה לעמל, ויגיעת בשר – מוות לה. ואם לא אמצא לה מנוח ומתה על פני... ומינץ עשיר הוא ובידו ניתן להחלימה, כי על כן נתתיה לו...”

את התירוץ הזה מקבל חלק מהפרשנים כדברי אמת. כך למשל כותב אליהו רוזיק: “התנצלותו של אבי לאה מאירה את הפרת האירוסין כעול, שנעשה לעקביה מזל מתוך חישובים כלכליים” (“מעלות”, אפריל 1970). אך אפשר לשאול: הלא אבי לאה הכיר את מצבו הכלכלי של מזל מקודם, ובית משפחת לאה, אינו נראה להיות בית עניים, להיפך!

עקביה, שבא מעיר גדולה במערב, מווינה, ובלי ספק ראה שם בתי פאר, בהכירו את בית לאה, מתרשם “הבית בית אנשים אמידים”. ואם גם אביה של לאה לא היה באותו זמן עשיר כמקודם, הן בלי ספק, מצבו הכלכלי איפשר לו לעזור בטיפול רפואי של הבת היחידה ובמיוחד, שכבוא עקביה לבית לאה, היו הוריה בני ארבעים בערך, ועתידם, גם הכלכלי, לפנייהם.

גם א. שבייד הרגיש בכך, שלא הצד הכלכלי לי קבע בדחית עקביה, וכתב:

הוא נדחה דווקא בשל היותו חוזר בתשובה, שמא משום שאותו ציבור יהודי, אליו ביקש לחזור, שוב אינו תמים באמונתו. יהדותו שלו (של אותו ציבור) היא יהדות של שגרה... עצם רצונו של עקביה לחזור בתשובה עושה אותו ליוצא־דופן. הוא מכיר לבסוף, כי אין לו להיכן לחזור. כך, מכל מקום, יש לנו להבין את העובדה, כי לאה אינה ניתנת לעקביה מזל (“שלוש אשמורות”, ע' 69).

לפי שבייד, עקביה מזל הוא המרגיש “כי אין לו להיכן לחזור... כי הציבור הזה אינו תמים באמונתו” ולכן הוא המחליט להסתייג ממנו ולהתרחק מהחברה הזאת. אך הטקסט אומר משהו שונה. מינטישי גוטליב מספרת, שמאז בא עקביה לעיירה לפני 17 שנה, הוא לא עזבה, ועקביה מזל עצמו כותב בזכרונותיו תיו: “ואני בבואי מעיר הבירה – קרבונני... בשפתם קרבונני ולבם רחוק ממני”. ועליו מסופר: “כזר התהלך ביניהם – קירבוהו, ובהיותו כאחד מהם – חלק לבם ממנו”. הוזה אומר: עקביה נדחה על־ידי הפרטים ועל־ידי הציבור ומסיבה זו נאלץ למצוא לו בית מגורים מחוץ לעיירה ולא שהוא מאס בחברה של “יהדות של שגרה”.

וחזרת השאלה: מדוע דחוהו אנשי העיירה, מדוע דחה אותו אבי לאה, שהיה כה מאושר בשעת “האירוסין”? נראה, שבין “שמחת האירוסין” המוזכרת לעיל לבין הודעת הדחיה למזל קרה משהו.

על מוצאו מספר עקביה לתרצה:

אמי ממשפחת בודין באך, וכל משפחת בודין באך מומרים. זקנה רבי ישראל עשיר היה מכל בני המדינה, לו בית משרפות יין ושדות וכפרים. הוא תמך בימינו תלמידי חכמים ויבן בתי מדרש לתורה. ובספרים, אשר נדפסו בימים ההם יתנוסס שמו לתהילה, כי נתן זקני כסף וזהב לכבוד התורה ולומדיה. בימים ההם נגזר לנשל את היהודים מאחוזר

תיהם, ויודע לו הדבר ויתאמץ מאוד לבלתי העביר את אחוזתו ממנו. אפס כל עמלו היה לריק. וימר את דתו וישב אל ביתו ואל נחלתו. ויבא אל ביתו וימצא את אשתו מתפללת תפילת שחרית. ויאמר לה הנה המירותי את דתי, מהרי קחי את הילדים ולכי אל הכומר. ותתפלל האשה תפילת עלינו ותאמר שלא עשני כגויי הארצות ותי רק שלוש פעמים, ותישק לסידור ותקם היא וכל בניה וימירו את דתם... ואמי נכדת הבן הצעיר... מצאה את תמונת זקנה, ותארו כתואר... ותשאל אמי מי הוא זה? ויאמרו לה זקן הוא...

ובהמשך הסיפור – האם חזרה ליהדות, נישאה ליהודי ועקביה מזל הוא בנם... כנראה, לאחר "האירוסין" סיפר מזל את הסיפור הזה גם להורי לאה, והם לא יכלו להשלים עם נישואי בתם לכן ממשפחת מומ"רים, ומעניין: הוריה של לאה אינם נקראים בשם, כאילו אין בהם משהו אינדיבידואלי, והם מייצגים את דעת הקהל היהודי. לאחר שקבעו את עתידם של לאה ומזל הם נעלמים מהסיפור, אף כי בשעת מותה של לאה הם יכלו להיות רק בני 55, ובסיפור אין רמז למותם.

כאן נמצא גם תשובה לשאלה נוספת: החוזרים לציבור היהודי שבאירופה המזרחית מהמערב, הם ומשפחתם היו עוד במסגרת היהדות. מדוע הרחיק עגנון ללכת ותיאר את מזל דוקא כבן משפחת מומרים, שמתוכה רק אמו חזרה ליהדות, ולא הסתפק בשובה למקור רות המסורתיים של צעיר, בן משפחה מתבררת, ללא אלא שנמצאת עדיין בתחום היהדות? מנושא לנושא באותו נושא...

היתה שיחת סופרים על השאלה הנדושה: עגנון האדם הדתי ולעגו לדתיים ביצירתו. כדוגמה לכך הועלה עיצוב האפיוודה, שבדה עגנון, והמתארת את התנצרות אבות-אבותיו של מזל "בסארקום סאטירי עד כדי רשעות ממש".... יהודי, שתמך בתלמידי חכמים ובבתי מדרש והנהגה... וההתנהגות של אשתו המתפתלת...

סיפר אז כותב הטורים האלה: בעירי, קרקוב, היתה משפחה נוצרית מכורבדת ושמה שארסקי – אנשים עשירים, סוחרים, שאחד מהם היה סגן ראש העיר, אשר התפארה בכך, שהיתה פעם בירתם של מלכי פולין. ידוע היה, שמוצא המשפחה מיהודים, ושמה הקודם היה פיינטוך. וכך סופר עליה בין היהודים: יום אחד, במחצית המאה ה-19, בא

אבי המשפחה לביתו. באותה שעה עמדה אשתו והתפללה שמונה-עשרה. האב כינס בחדר את בני משפחתו וסיפר: יש לי הזדמנות לקנות אחד הבתים המפוארים ביותר אשר בשוק המרכזי של העיר ובזיל-הזול וגם להעביר לשם את חנותנו, אך התנאי של השלטונות הוא – עלינו להתנצר. האם אתם מסכימים? הוא שאל כל אחד מילדיו והללו ענו מה שענו – והנה האשה, שעוד טרם סיימה את תפילתה ולא רצתה להוציא מלה מפיה בתפילת שמונה-עשרה, רק היממה ובתנועות ידה רמזה: גם אני, גם אני מסכימה...

תחילה חשבתי, כי הדבר שקרה בקרקוב, התגלגל איכשהו אל עגנון וזה השקיעו בסיפורו. והנה, לרגל עבודה אוניברסיטאית מסוימת, נתקלתי בארכיון הקהילה של קרקוב במסמכים אחדים, הזורקים אור על סיפור המרה זה. הכנסות הקהילה היהודית בקפובליקה הקרקאית התבססו בעיקרון על מס הבשר. מכל עוף שחוט, מכל בהמה שחוטתה במשחטה היהודית קיבלה קופת הקהילה סכום מסוים. בדרך-עקיפין זו שילמו היהודים את המס לצרכי הקהילה – המרבה לאכול בשר – מרבה במסיו. והנה הגיש ועד היהודים כתב תלונה לשלטונות הרפובליקה ובו רשימת יהודי קרקוב, שאינם אוכלים בשר כשר ונמנעים בכך מתשלום המס לצרכי הקהילה. על כן ביקש הוועד היהודי להטיל על משפחות אלה מס מיוחד לצרכי הקהילה. בין הרשומים היתה גם המשפחה של מויריצי פיינטוך. בהמשך הדברים הודיע מויריצי פיינטוך לשלטונות הרפובליקה הקרקאית, שהוא ובני ביתו התנצרו ביום 1 במארס 1846 ולכן אינם חייבים במסי הקהילה. השלטונות קבעו אז, שעל משפחת פיינטוך לשלם את מסי הקהילה עד יום התנצרותם, כלומר: גם בעד חודשיים של שנת 1846.

מהמסמכים האלה מסתבר, כי משפחת פיינטוך אכלה בשר טרף, וקשה להניח, שאם המשפחה, המנהלת מטבח טרף, תתפלל ביום חול. היוצא לנו מכך: הסיפור "הדובק" למשפחת פיינטוך, וזאת בתקופה מאוחרת למדי, כשהיה קרקוב לא זכרו כבר את "חופשיותה" של המשפחה לפני ההמרה. ובכן – מקור הסיפור, היווצרותו – לא בקרקוב וגם לא עגנון בדה אותו. כנראה, ראשיתו בין המשכילים, שרצו ללעוג לדתיים, המוכנים לוותר על יהדותם מטעמים של רכוש.

כאמור, לא עגנון בדה את הסיפור בלבד, אך עובדת שיבוצו על כל פרטיו הסאראקאסטיים ב"בדמי ימיה" היא כבר ענין אחר...

ועוד שאלה: מדוע קרא עגנון לגיבור סיפורו מול, שם שאינו שכיח בין היהודים האשכנזי-זים?

בשנת 1891 פורסמה המונוגרפיה הגרמנית M. Kayserling: Wolf Aloys Meisel, המוקדשת לדמותו של בנימין זאב מיזל (1816–1867). האיש נולד בבוהמיה. אביו התנצר בנעוריו בנו, אך האם הרחיקה את הנער מהשפעת אביו. מיזל הצעיר למד לימודי די היהדות, השתלם באוניברסיטאות של ברלין, המבורג וברסלאו, היה לרב ומטיף בשטח טין ובסוף ימיו היה רב ראשי בפשט. הוא כתב חיבור על נ.ה. וייזל, פרסם שירי דת ודרשות בגרמנית, תירגם לגרמנית את "בן המלך והנזיר" של אבן חסדאי, את "אבן בוחן" לקלונימוס בן קלונימוס, יסד וערך כתביעת גרמנית – "הכרמל". אך בינו, שנטה לרפורמה מתונה, לבין האורתודוקסיה הקיצונית, קיים היה סכסוך ממושך. האין דמותו של ב.ז. מיזל – מוצאו מאב

מומר, כשהאם שומרת על יהדות הבן, לימודי היהדות שלמד בנו של המומר, פעילותו הספרותית, הדחיה שבה הוא נתקל מצד היהדות האורתודוקסית – מזכירה את דמותו של עקביה מזל?

ואולי קרא עגנון את ספרו של קייזרלינג ובקריאת השם מזל לגיבורו התכוון לרמוז לב.ז. מיזל, כאומר – אין דמותי דמיונית בכל...

ואף השם לאה לגיבורת הסיפור – אולי גם הוא בא במגמת ההרמוזה לדמותה של לאה אחרת – אותה הנערה, בת עשירים מ"הדי" בוק" (המחזה של אנסקי הודפס ב"התקופה" ספר א, והסיפור "בדמי ימיה" ב"התקופה" ספר יז). בדומה ללאה מהסיפור העגנוני, גם היא לא ניתנה לאהובה, בחור הישיבה, אלא לאיש עשיר, אבל רוח האהוב השתכנה בה ובדומה לגיבורת "בדמי ימיה" הוציאה את נשמתה באומללותה ובנעוריה.

ב.י. מיכלי

בשולי מכתבים ופגישות

למחבר שאתה עומד להעריך את ספרו החדש בשבועוני, וכבר קיבלת הסכמתי. מובטחני שהוא ישלחהו לך.

אף שמבוקשי הושג, יצאתי מהעורך בפחית נפש. העצה שיעצני – לפנות אל המחבר – לא נראתה לי. אם אמנם כך אעשה, תהיה זו פנייה מחוסרת יראת-הכבוד מפני הסופר הנודע לתהילה. כי מה זכותי לקבל ממנו מתנה, ליתר דיוק: לבקש? במשפחת-הסופרים הקטנה של פלך בסאראביה, לא היה מקום לאותה בקשה. אם נתמזל מזלו של אחד להוציא ספר, ממילא העניק אותו לחברירלעט. אולם כאן – בהיותי "ירוק" לחלוטין – עלי לנסות ולבקש. מתוך ההיסוס העליתי גם השערה: אפילו איענה – עלול שכרי לצאת בהפסדי. היוצר המהולל יראה את בקשתי כפגיעה בנימוס

א עליתי לארץ בראשית ת"ש (17 באוקטובר 1939). זמן קצר לאחר עלייתי הופיע "אורח נטה ללון" מאת ש"י עגנון. עד מהרה מצא הספר הד בלבותיהם של קוראים ומבקרים. היה לי רצון עז לכתוב עליו. עם זה חששתי, שהעורכים הידועים לי יהססו להפקידו בידי אלמוני מקרוב או ועדיפו עליו מבקר שיצאו לו מוניטין. לבסוף גבר חפצני על חששי, אף החלטתי להעלות הצעתי לפני יצחק לופבן, עורך "הפועל הצעיר". בתיקו היתה אז, ואולי כבר נדפסה, רשימתי על "עלילות עקביה" של יהודה בורלא (ר' שם, 12 ביאנואר 1940). הואיל ועודדני להמשיך, קיוויתי להיענותו. ואכן, מיד נענה לי, אבל הוסיף בגילוי-לב: את הספר הזה אשמור לעצמי. עצתי לך: כתוב